

ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ НА ОСТРОВА ... НА ГРОБИЩЕТО

Цветан РАКЪОВСКИ

Югозападен университет „Неофит Рилски“, България

E-mail: crakiovsky@abv.bg

PENCHO SLAVEYKOV ON THE ISLAND ... AT THE CEMETERY

Tsvetan RAKYOVSKI

South-West University “Neofit Rilski”, Bulgaria

E-mail: crakiovsky@abv.bg

ABSTRACT: The article examines Pencho Slaveykov’s unique poetic book “On the Island of the Blessed” (1910). The point of view of this book is special: it is about the discrepancy between the original idea and the final realization. The reasons for this are discussed: Why is the author Bone Voydan missing there? Why was he appointed patriarch of island literature, but was removed from the anthology? Attention is paid to the parodies after Maxim Gorky, as well as the parodying of the editions of Ivan Andreychin. Special attention is paid to the problem of how Slaveykov’s books end. The images of death, among which the image of the cemetery is especially curious, at the end of Slaveykov’s books are analyzed. On the other hand, the problem of the authors who play the role of compositional soldering elements in the book is outlined. The last book of Slaveykov is an illustration of his ideas about the unique and the universal, about the original and the extravagant. It is an exemplum – of how a national literature can exist: in the circles of its ethnic integrity or in search of its intertexts in the secret corners of the other European poetic images and examples. That is why I consider “On the Island of the Blessed” Pencho Slaveykov’s most important book.

KEYWORDS: modernism, anthology, hoax, canon, composition

Заглавието подсказва, че вниманието ми ще се насочи към последната, „островната книга“ на Пенчо Славейков – в нея той за пореден път ще демонстрира своето литературно-процесуално мислене. Доказвал го е неведнъж – със студите „Немски поети“, „Потаената скръб на поета“ (за Пушкин), както и с конкретни статии: за Адам Мицкевич, „Гетевите песни“, „Честит поет“ (за Алфред Тенисон). В този смисъл е важно да припомним и още един факт – като добросъвестен ученик на Гьоте литературният историк Пенчо Славейков дава своя принос в уточняване и лимитиране на понятието „световна литература“. Как прави това? – Първо, чрез задълбочените си изследвания на руската, немската, полската, сръбската, английската, унгарската литература; и второ, чрез преводи на стихове от Пушкин, Лермонтов, Хайне, Гьоте, Мицкевич, Й. Змай, Тенисън, Шели, Петьофи ... Моделът „превод на образцови автори“ сработва винаги, когато една новосформираща се художествена система, наричана Нова литература, се самоопределя. Със своите статии и преводи Пенчо Славейков трасира посоките на българския литературен процес. До спирането на сп. „Мисъл“ (1907) той е съумял да коментира влиянията върху новата ни литература, част от които е и проблемът „плагиат“. За влиянията ще стане дума малко по-долу. От тази гледна точка „На Острова на блажените“ не е само антологичен образ на една национална поетическа традиция, нито само мистификация на тенденциите в една национална литературна история. Последната книга на Славейков е илюстрация на неговите идеи за уникално и универсално, за самобитно и екстравагантно. Тя е книга екзамплум – за това как една национална литература може да съществува: в кръговете на своята етническа неприкосновеност (както е в творбите на Боре Вихор, Видул Фингар) или в търсене на свои интертекстове из потайностите на другите европейски поетически образи и образци (както е при Иво Доля, Секул Скъта). Затова според мен „На Острова на блажените“ е особена книга. По-конкретно казано, тя е най-важната книга на Пенчо Славейков.¹ Квалификацията „най-важната

¹ Тази оценка може да се оспори – така например за някои (д-р Кръстев) най-важна книга на Славейков е сборката „Епически песни“. Тя обаче има толкова (поне три!) композиционни вариации, че мога спокойно да събера в квалификациите кое издание е върхът. От друга страна епохалният труд „Кървава песен“ остава недовършен според замисъла на Пенчо Славейков, а пък перфектната лирическа книга „Сън за щастие“ си остава само такава – перфектна като замисъл и композиция, но не и най-важна. Защото тази прекрасна и камерна книга сочи само към технологията на художествения образ на природата.

книга“ тук е резултат от няколко фактора: 1) тази книга се самопосочва като антология – т. е. тя ще бъде подбор според някакъв ценностен критерий; 2) бидейки антология, тя има претенции да бъде малко или много стопкадър на един литературен (поетически) процес; 3) такава процесуална функция товари върху книгата и още една роля – тя опитва да артикулира границите на възможния национален поетически канон. А според Славейков в подобен канон неизбежно се обособяват висок образец като „Химни за смъртта на свръхчовека“ и неговият опозитивен контраобраз, издълбан като епитафия върху нечий гроб.

След направените уточнения ще опитам върху гърба на най-важната книга на Пенчо Славейков да репетирам темата за канонично ценното в литературната история. Така, както го разбира този автор. В началото мисля, че трябва да припомня (да подчертая) два факта, които са важни с оглед функциите на „На Острова на блажените“: единият факт е литературноисторически, а другият е иманентен, т. е. структурен.

1) В първоначалния си замисъл тази поетическа Антология е включвала биографии и текстове на 20 автори от Острова – 18 мъже и 2 жени. Кръгло число, симетрично, поради което се създава усет за баланс. При последния оглед Пенчо Славейков изважда от проекта очерка за Боне Войдан, защото ... И тук е въпросът – Защо?

Според мен Пенчо Славейков, в желанието си да окрупни фигурата и литературната цена на Боне Войдан, му приписва качества на Островния патриарх на романа. Неговите романи „Синът на слънцето“ и „Врагове“ са „много четени“, обаче са с „политическа тенденция“ (Славейков, 1958б, с. 258). Иначе казано, това е углавно посегателство върху художествеността на езика, което разсейва процесуалната енергия на тези романи в очите на Славейков. От пръв поглед се вижда, че романите на Боне Войдан пародират две заглавия на Максим Горки: това са драмите „Деца на Слънцето“ (1905) и „Врагове“ (1906). Според съставителя на Антологията обаче „времето твърде много е пасло от прозата“ му, заради което двата романа и безчислените разкази на Боне Войдан са „вече изгърмени пищови“ (Славейков, 1958б, с. 258). Те приличат на друг роман – „Из нов път – по сухо“, който е „недоносена рожба“. Вижда се, че Славейков не прощава и на един сериозен идеологически съперник – пародира списанието „Из нов път“ (1907-1910) и неговия редактор Иван Андрейчин. От територията на Острова си Пенчо Петков иронично припомня амбициите на Андрейчин – неговото списание да компенсира липсата, като запълни овакantenото от „Мисъл“ място из проевропейските дебри на модернизма.² Пенчо Славейков все още не е преболедувал темата за смяната на списание „Мисъл“ с разни други модернистични проекти като „Художник“ или „Из нов път“. Но след седемнайсет години „Мисъл“ като че остава без противници – а липсата на ясна фронтова линия разсейва критическата енергия на четворката и този срив отслабва читателския интерес.

Но да се върна на островния Боне – според съставителя редактор и преводач островният автор Боне Войдан има и цял песенник със стихове „във възточен стил“, в които „ясно личат учителите му“ (Шемзедин Хафис, Омар Хаям и Гьоте) (Славейков, 1958б, с. 259). Но това е поезия за „любовта, виното и правдата“, събрана в сборник със странното за българското ухо заглавие „Диванът на изгнаника“. Получило се е нещо като непомерна с обема си автоантология от 471 *песни* (т. е. стихотворни текста), подчинени на кръчмарския протокол. Възпитан от нелекия живот в чужбина, Боне Войдан се осланя „не на хората, а в чашката-утешителка“ (Славейков, 1958б, с. 259). По-горе казах, че Славейков поставя Боне Войдан в ролята на романов патриарх. Защо все пак този мастит автор не е зачетен, не е сред другите поети от Острова на блажените? – Първо, защото е известен като романист, а не като поет (песенник); но и второ: неговите песни дълбаят из пазарската правда – „повечето от тях са с политическа умисъл“ (Славейков, 1958б, с. 259). Или се лутат из кръчмарските потайности.

Така творчеството на Боне Войдан – истинското поетическо творчество, се редуцира драстично до... едно стихотворение от шест двустихия (12 стиха). (Ще го открием в ръкописите на Славейков, но приписано на Нягул Кавела – обърквана работа поради общите източни мотиви у двамата). Мистификаторът съставител така и не е уточнил какво има да прави с този образ, т. е. какво ще бъде неговото място в Книгата и каква ще бъде неговата роля на Острова. Оказва се, че този патриарх така и не се преборва за квота в Антологията.

² Ето и редакторския слоган в първия брой: „Списанието е започнато не за печалба, а за създаване на нов път в нашата литература“ (вж. Периодика, 1994, с. 286).

В този сюжет за negliжирания патриарх прозира известният със своите експресивни обрати литературноисторически сюжет „Вазов и „Мисъл“. С малко късна дата Славейков опитва да обясни защо величина като „националния поет“ може да бъде свалена от Антологията, в която се събира Канонът. Боне Войдан, респ. Вазов, не успяват да се справят с „политическата умисъл“ на своите творби. Те и двамата бъркат, като подчиняват музата си на врявата на деня. А тя, Антологията, без романовия патриарх Боне Войдан остава леко несиметрична в своите 19 части, представящи избрани текстове от творчеството на 17 мъже и 2 поетеси.

2) Другия, структурния факт, който искам да припомня, е, че всички поетически книги на Пенчо Славейков завършват, приключват своите светове с образа на гроба, респективно – субстантивиранията смърт.

Книгата „**Епически песни**“ приключва с „Чума“ (*И гърч, и стон – и нещо пак извикна... // И кървав гной му из устата бликна*) и „Пред Острова на блажените“ (*И сякаш през морския плясък глас тъжен // честта им незнайна оплаква*); (Славейков, 1958а, с. 345, 349)

Сбирката „**Сън за щастие**“ затваря своя художествен свят със *Самотен гроб в самотен кът, // пустиня около немее...*; (Славейков, 1958а, с. 169)

Епическият сюжет на поемата „**Кървава песен**“ логично завършва със смъртта на Младен: *Последен поглед, тих и сдавен стон последен. // И из юнашка гръд изтръгна дъх смъртта – // с избликналата кръв из зинали уста*; (Славейков, 1958в, с. 294)

Антологията „**На Острова на блажените**“ затваря своя свят с текст, започващ така: *Зинал е гроб – за кого ли изровен?* („Може би моя“, единствената творба в Антологията от Вита Морена). (Славейков, 1958б, с. 253-254) Дали този структурен елемент се дължи на влияние от „възгледите на Ницше“ (Чернокожев, 2000, с. 101), може да се спори. Моят изследователски интерес не се върти около това. Важен е въпросът: **как книгите на Пенчо Славейков говорят за смъртта?** Ами на пръв поглед говорят сериозно, но с важни пародиращи и дори иронични олюлявания – ще ги открием в последния текст на сборника „Епически песни“ („Пред Острова на блажените“) и в предпоследните текстове (епитафиите) в Антологията „На Острова на блажените“ – епитафиите са на Витан Габър, които предхождат финалния текст на Вита Морена „Може би моя (гроб)“.

Сложният и аморфен сборник „Епически песни“ приключва с драмата край Острова на сирените, където омаята на красивите пеещи жени е подчинила тъжните копнеещи сърца и *изнурените ръце* на Одисеевите моряци. И те са готови да се втурнат към жените, почивката, към магията. Че този митичен остров е мястото на смиряване, мястото на смъртта утешителка – в това няма съмнение. Но тъкмо Одисей (*за почивка най-жаден, // измъчен от бурите върли*) да метне котвата, неочакван вихър отгласва кораба далече от брега. Това е! – Смъртта и сирените ще почакаат други уморени герои. Сериозният тон и високата идеология на тази кратка поемка са разколебани, преобърнати от това финално отлагане на смъртта – Одисей и хората му продължават уморени да се носят по вълните, а сирените продължават да очакват други жертви.

Славейков леко измества акцента и неговият сюжет започва да пародира митическия разказ: митът за одисеята с острова на сирените разказва как спасяването от омайните песни е плод на предварително взети мерки – моряците слагат нещо като восък в ушите си, а Одисей е завързан за мачтата. Поемата преобръща тази мотивация, като оставя спасението на *неочаквания вихър*, който разтурва спокойните вълни. Всичко е случайно, човекът си остава играчка в ръцете на съдбата – играчка и за добро, и за лошо. Остава си страдащ. И очакващ да срещне нов Остров с други сирени... На другия терен, наречен „Остров на блажените“, Пенчо Славейков мистифицира една национална Антология. Както всяка подобна книга, и тази Антология по някакъв сериозен начин артикулира националния поетически канон. Той е сглобка от два типа поети: единият е поетът общественик, а другият е поетът модернист. Подобна моментна типография на авторството и на поезията трябва да направи поне за миг литературата на Острова надисторическа, недосегаема за Историята – с други думи, Пенчо Славейков засича един стопкадър от иначе сложния и динамичен литературен процес. В тази моментна снимка има различни лица на поезията: патетично решителни, провиденчески, философско вглъбени, болезнено отчуждени, иронично подсмехнати.

Споменавам тези познати детайли, защото почти в края, точно преди последната страница с визията на „може би моя (гроб)“ се ширва цяло едно гробище. По надгробните камъни е изписана поезията на едно усмихнато старче (Витан Габър), клисар в местната черква „Свети

Тарапонтий“, който „не е дип грамотен, но това е негова гордост“ (Славейков, 19586, с. 245). Превръщането на гробището в перманентно незавършена поетическа книга (все пак хората няма как да спрат да умират) е грамаден оксиморон – епитафиите говорят за живота на този в гроба:

- *живя за чужда полза той,*
 - *На хаджи Тоша бе съпруга, Стамка,*
 - *кърпач, смукач на име Стайо Търпи,*
 - *Секула Тръпче, майстор вец. // Честит живя,*
 - *Живота му чепат бе като глог,*
 - *той спа, яде, пи, и мръзна, и поти се* и пр. (Славейков, 19586, с. 247-251)
- Както се вижда от епитафиите – това са престижни curriculum vitae.

„На Острова на блажените“ показва на първо четене системен подбор – на автори и на текстове. Витан Габър обаче е извънсистемен автор (поет).

Внимателното четене на биографичния му очерк казва, че Витан Габър е отвъд националната литературноисторическа типография – той не е нито поет общественик, нито пък поет модернист. Обаче трябва да признаем, че епитафиите, които Витан пише по гробовете, имат претенция да са пак част от националния литературен процес. Бидейки лапидарни текстове (все пак камъкът не позволява словесно разточителство), в същото време те изпадат от Библиотеката, защото не са окнижностени – епитафиите върху камъка казват по своему, че Книгата не е венец на човешкия гений. И ако другите поети от Острова имат свое алтер его, школували са своята муза при известен европейски автор³, то клисарят Витан е неграмотен и се отнася единствено към себе си. Той не е осветлил и проверил таланта си нито с аршина на Ницше, нито е школувал у Ибсен. Това сочи биографията му. Но Пенчо Петков Славейков създава нарочно и иронично противоречие:

Щом Витан-Габървите епитафии са част от Антологията, значи, че те са и част от Канона – вижда се как книгата „На Острова на блажените“ става все по-трудно удържима. Все по-заплашена от разпадане е нейната цялост. Но коя Цялост? – Естетическата! – Това е отговорът на антологийното мислене. Обаче тук проблемът не е в естетиката, т. е. **не само художествените качества са цел при подбора на текстовете в Антологията** на Острова. Тя се държи различно, защото има и възпитаващи, чисто пропедевтични функции. Само така можем да обясним включването на случайни имена като полуграмотния Витан Габър. Той – и други като него (примерно Спиро Година, авторът на „Аманети“) – са в Антологията не заради високите си поезии. Те трябва да играят роля на лепило (не пълнеж, а спойка!), което ще слепва и изглажда различията: примерно между Вита Морена и Ралин Стубел или между Доре Груда и Велко Меруда. Гледани формално (според естетически очаквания), епитафиите на Витан Габър и аманетите на Спиро Година (известни от „разни преписи“) свалят нивото на естетическата норма. Но трябва да се съгласим, че тази норма е разтегливо и хлъзгаво понятие, когато става дума за Антология. Така тези двамата наистина обират онзи естетически луфт, който винаги е неизбежен ефект на подбора на текстове за подобен сборник.

Пенчо Славейков оставя следи навсякъде и така демистифицира загадката в Книгата си. Той е автор на предговора, на биографичните очерци, „превежда“ образци от една „друга“ литература. Вече не е интересно как прави анаграми от имена, топоси, години и заглавия. Интересна и до днес недовидяна е и още една следа – този път добре заметена. Ключът е в „поезията“ на клисаря Витан Габър. Тя обхваща 18 епитафии, които са образец на една гробищна поезия. Сред тези 18 къса има 2 епитафии, посветени на жени (№ 4 и № 15). Но още в самия край на биографичния очерк е дадена епитафията от надгробната плоча на Витан Габър, която той си е написал приживе: *Мини и облажи лежащия в гроба тоя: // живя за чужда полза той, умре – за своя* (Славейков, 19586, с. 247).

Така епитафиите стават 19 – колкото са поетите и поетесите на Острова (17 мъже и 2 жени). Така сочи съдържанието.

³ Ето някои по-важни връзки: Доре Груда има за свой учител Т. Щорм; Велко Меруда – Т. Готие; Китан Дожд – Йенс Якобсен; Стамен Росита – Ницше (учител и на Иво Доля и Бойко Раздяла); Тихо Чубра – Бьорнсон и Ибсен; Секул Скъта – Фр. Жам; Ралин Стубел – Ралф Емерсон и т. н. (Вж. Стефанов, 2000, с. 184).

Но ние помним Боне Войдан, изключения автор, останал без квота в Антологията... С него обаче авторите стават 20. И тук откриваме още една почти изличена, внимателно заметена следа (намигване) на Пенчо Славейков – далече назад в съдържанието, още в поетическите късове на Секул Скъта (14-я автор) намираме една „Епитафия“, посветена на гения, т. е. на твореца (Славейков, 1958б, с. 191). Осем стиха, съседно римуване, малко дължка за епитафия, но да не забравяме – това е мистифицирана като октава епитафия. С нея всичко си идва по местата – двайсет автори по замисъл, а срещу тях са и двайсет епитафии. Секул Скъта е поредният голям поет – също като Иво Доля, но и не точно. Защото Секул Скъта е високообразован, получил е класическо системно „академическо образование в Париж“ (Славейков, 1958б, с. 186). Това ще да е причината Секул Скъта да е толкова внимателно обгрижен и представен – той не е от богоборците като Бойко Раздяла, но пък е интелектуалец. Славейков го е удостоил с място до себе си, място за още един съмишленник в трудоемката и отговорна работа на интелектуалеца (учения) и преводача. Именно той, интелектуалецът (ученият) е призван да превръща езика на Острова в „европейски културен и най-изискан език (Славейков, 1958б, с. 187).

Съставителят-редактор-преводач е въобразил един „остров на смъртниците“ (Златанов, 2006, с. 142), представил е извадка от една вече приключена литературна история. Това е Антология на Края – там, на мястото, където е краят (гробът), поетът става Блажен, защото се е увековечил дважди:

Веднъж чрез епитафия върху надгробния камък.

Втори път – чрез включването му в Книгата на Канона, установен и работещ на Острова на блажените.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Златанов, Зл. (2006)** Островът на блажените. – В: Игов, Св. Книга за Пенчо Славейков. Варна: Славена. (*Zlatanov, Zl. Ostrovat na blazhenite. – V: Igov, Sv. Kniga za Pencho Slaveykov. Varna: Slavena.*)
- Периодика (1994)** Периодика и литература. Т. 3. София: Издателство на БАН. (*Periodika I Literatura. T. 3. Sofia: Izdatelstvo na BAN*)
- Славейков, П. (1958а)** Епически песни. Сън за щастие. – В: Събрани съчинения в 8 тома. Т. 1. София: Български писател. (*Slaveykov, P. Epicheski pesni. San za shtastie. – V: Sabrani sachinenia v 8 toma. T. 1. Sofia: Balgarski pisatel.*)
- Славейков, П. (1958б)** На Острова на блажените. – В: Събрани съчинения в 8 тома. Т. 2. София: Български писател. (*Slaveykov, P. Na Ostrova na blazhenite. – V: Sabrani sachinenia v 8 toma. T. 2. Sofia: Balgarski pisatel.*)
- Славейков, П. (1958в)** Кървава песен. – В: Събрани съчинения в 8 тома. Т. 3. София: Български писател. (*Slaveykov, P. Karvava pesen. – V: Sabrani sachinenia v 8 toma. T. 3. Sofia: Balgarski pisatel.*)
- Стефанов, В. (2000)** Островът – библиотека. – В: Учатта Вавилон. София: Анубис. (*Stefanov, V. Ostrovat biblioteka. – V: Uchastta Vavilon. Sofia: Anubis.*)
- Чернокожев, Н. (2000)** Пенчо Славейков – визии за отвъдното. – В: Българската литература – фигури на четенето., София: Фигура. (*Chernokozhev, N. Pencho Slaveykov – vizii za otvadnoto. – V: Balgarskata literatura – figuri na cheteneto. Sofia: Figura.*)